

In de loop van de achttiende eeuw deden zich in de geschiedschrijving in de Zuidelijke Nederlanden een aantal verschuivingen voor die, hoewel ze betrekking hadden op verschillende aspecten van deze intellectuele activiteit, toch een duidelijke samenhang vertoonden, en daarom als uitingen kunnen worden beschouwd van een werkelijke transformatie die de geschiedschrijving in deze periode onderging. Grosso modo kan men stellen dat de geschiedbeoefening zich ontwikkelde van een discipline die op *geschiedschrijving* en de verzameling van historische gegevens was gericht, tot een discipline waarvan de historische *studie* (de studie van de bronnen en de gegevens) de kern vormde. Deze ontwikkeling laat toe twee fasen te onderscheiden: die kunnen niet zonder meer en duidelijk afgegrensd worden, maar toch kan men het eerste type van geschiedbeoefening kenmerkend achten voor de eerste helft van de achttiende eeuw, en het tweede type voor de tweede helft.

De historicus van de eerste fase schreef een *geschiedenis*, een werk waarin zoveel mogelijk gegevens met betrekking tot (het verleden van) een onderwerp (een provincie, een stad, een bisdom, een religieuze instelling) werden samengebracht. Deze historicus was in essentie een verzamelaar, een compiler – zonder de negatieve connotatie die deze omschrijving naderhand heeft gekregen. Dat hij zijn geschiedenis als een *verzameling van gegevens* opvatte, hoefde immers niet te impliceren dat hij daarbij kritiekloos te werk ging of dat hij *alleen maar* verzamelde. Sommige van deze historici konden als erudiet worden omschreven, en hechtten belang aan het gebruik van bronnen en aan de kritiek daarvan. De mate waarin ze dat deden bepaalde wel de kwaliteit die aan hun werk werd toegekend (en de reputatie die ze genoten), maar deze kwaliteit veranderde in wezen niets aan de *aard* van de geschiedenis die het resultaat was van hun arbeid.

De typische historicus van de tweede fase *verzamelde* geen bronnen en gegevens, maar *bestudeerde* ze. De teksten die hij schreef, waren geen *geschiedenissen*, maar *verhandelingen*, waarvan niet het verleden van een bepaalde (geografische en historische) entiteit het onderwerp vormde, maar een historisch en/of historiografisch *probleem*. Hij streefde er niet naar *zoveel mogelijk* gegevens over een onderwerp samen te brengen, maar hij zocht *relevante* gegevens, omdat zijn tekst geen *verzameling* wilde zijn (waarvan de kwaliteit principieel in de volledigheid lag), maar een *antwoord*, waarbij het gebruikte materiaal en de aangehaalde gegevens in functie moesten staan van de oplossing van het probleem. Hij koos wat in het kader van een argumentatie en bewijsvoering kon dienen ter ondersteuning van de oplossing die hij in zijn verhandeling voorstelde. De rest was overbodig.

Hoewel het bronnenonderzoek en de kritische behandeling van het materiaal in de bestudeerde periode als zodanig niet nieuw waren, nam het belang dat eraan werd toegekend steeds toe, en werd de plaats die dit onderzoek in het geheel van de geschiedbeoefening innam steeds groter. Voor de compilatorische geschiedenis was dit onderzoek als zodanig niet essentieel. Voor de historicus van de tweede fase was het dat uiteraard wel, aangezien zijn historische tekst precies aan dat onderzoek was gewijd. Dit alles leidde tot een verdere ontwikkeling van de hulpwetenschappen, niet zozeer van 'oude' hulpwetenschappen als geografie en chronologie, maar vooral van de eigenlijke *bronnenstudies* (niet alleen de studie van de tekstuele maar ook van de materiële bronnen). Tegelijk leidde deze evolutie tot de integratie van deze hulpwetenschappen, die traditioneel (als onderdelen van de eruditie en/of het antiquarische onderzoek) los stonden van de 'eigenlijke' geschiedschrijving, in de *main stream* van de geschiedbeoefening.

Als de geschiedbeoefening zich op de beschreven manier ontwikkelde, dan had dat onvermijdelijk ook gevolgen voor de eisen die (door professionele lezers) aan het werk van de historici werden gesteld en voor de manier waarop het werd beoordeeld. Niet de volledigheid en de juistheid van de gegevens werden nu centraal gesteld, maar de manier waarop de historicus erin slaagde de gestelde historiografische problemen op te lossen, en de mate waarin hij zijn lezer wist te overtuigen van de juistheid van de oplossingen die hij verdedigde. Zijn tekst was pas interessant en waardevol als de inhoud ervan *nieuw* was, als hij zaken bevatte (gegevens, bronnen, interpretaties, argumenten) die tot dan toe onbekend of verwaarloosd waren. De impliciete lezer was in zijn tekst dan ook een andere dan die van de gewone geschiedenissen. De 'oude' lezer werd aangesproken als een *passieve* lezer, die geacht werd alleen geïnteresseerd te zijn in de gegevens zelf en niet in het onderzoek dat nodig was geweest om die te vinden (en eventueel om ze op hun werkelijkheid te toetsen). De lezer van de historische dissertatie daarentegen was zelf een *student*, die niet alleen in het verleden geïnteresseerd was, maar ook in het *onderzoek naar* het verleden. Hij moest *overtuigd* worden, wat impliceert dat hij zich pas liet overtuigen als hij het voorgestelde betoog via de argumentatie kon volgen. Daarom waren het wetenschappelijk apparaat bij de historische teksten en de verwijzingen naar de literatuur en naar de bronnen belangrijk: zij moesten de lezer de kans geven het werk van de auteur te controleren of zelfs over te doen.

Dat niet alle lezers dit zouden of moesten doen, sprak ook voor de toenmalige historici vanzelf. Ze hanteerden een onderscheid tussen de 'gewone' lezer en de onderzoekende lezer. Dat de 'gewone' lezer niet veel aan de wetenschappelijke dissertaties had, begrepen ze. Ze zagen deze nieuwe vorm dan ook niet als de enige waarin de geschiedbeoefening zich moest uitdrukken. Uiteraard was het immers niet zo dat er in de tweede helft van de achttiende eeuw (zoals ook nog later) geen 'echte' en/of voor een breed publiek bedoelde geschiedenissen meer werden geschreven. Maar toch waren de 'nieuwe' lezers

niet alléén de erudiete 'collegae-historici' die er altijd waren geweest. Het beroep op de onderzoekende lezer kaderde immers in een evoluerende organisatie van het geschiedbedrijf, waarbij het onderscheid tussen de professionele historicus en de amateur-historicus niet kan worden gemaakt. Als in de geschiedenis als discipline de geschiedschrijving centraal stond, dan impliceerde dit dat er een duidelijke kloof bestond tussen de 'producent' en de 'consument' van de geschiedenis. Wanneer echter het onderzoek centraal werd gesteld en historiografische tekstvormen werden uitgewerkt die zich precies op dat onderzoek concentreerden, dan werd het onderscheid tussen de schrijver en de lezer kleiner, aangezien beiden op één of andere manier geacht werden het behandelde onderwerp te *bestuderen*, zodat ze beiden – zo kan men stellen – de geschiedenis *beoefenden*. In de bestudeerde periode en ruimte nam dit beroep op een studerende lezer *in concreto* de vorm aan van een poging het historisch bedrijf uit te breiden en zoveel mogelijk mensen bij het onderzoek te betrekken. Dit had immers te maken met het feit dat het onderzoek als een geheel kon worden gezien en dat een (kleine) dissertatie, een studie van een specifiek (deel)probleem, beschouwd werd als een *bijdrage* tot een groter project.

De uitbouw van een dergelijk historiografisch project paste in de globale ontwikkeling van het kader waarin de Zuid-Nederlandse historiografie van de achttiende eeuw functioneerde, en waarbij deze geschiedbeoefening – grotendeels onder impuls van de overheid – georganiseerd en dus ook gestructureerd werd. Deze organisatie betrof niet alleen de uitbouw van een zekere (doch bescheiden) infrastructuur (een academie die als een historiografisch genootschap kon functioneren, academische publicatiereeksen, een openbare nationale bibliotheek), maar ook het (uiteindelijke) onderwerp van de historische arbeid. De onderwerpen waarvan in de eerste fase geschiedenissen werden geschreven, waren particulier; het waren afzonderlijke provincies, steden, instellingen. Het waren onderwerpen waarvan een volledige geschiedenis *kon* worden geschreven, en bovendien was er een veelheid aan dergelijke onderwerpen beschikbaar (élke provincie, élke stad, élke instelling moest of kon een geschiedenis krijgen). Het ultieme onderwerp van de geschiedschrijving van de laatste decennia van de Zuid-Nederlandse achttiende eeuw daarentegen was de *nationale* geschiedenis. Het was een onderwerp dat (in zekere zin) door alle historici werd gedeeld, en daarom moest niet elke historicus deze geschiedenis *schrijven*, maar er aan *meewerken*. De monografische verhandelingen gingen over historische kwesties die hun relevantie *in fine* ontleenden aan hun (onderlinge) samenhang en aan het feit dat ze betrekking hadden op deze nationale geschiedenis. Het waren bijdragen. Een *echte* geschiedenis, een echte *nationale* geschiedenis was het uiteindelijke doel. Maar het was ook niet méér dan een doel. Individuele historici werden niet geacht het te realiseren. Ze konden zich gerust veroorloven alleen maar bijdragen te leveren. Ze deden volkomen hun werk als ze zich beperkten tot het schrijven van (kleine) disser-

taties. Zoals hun twintigste-eeuwse collegae konden ze een oeuvre uitbouwen dat alleen uit 'artikelen' bestond.

De bedoelde nationale geschiedenis was dus niet de opdracht van elke historicus, het moest uiteindelijk maar het werk zijn van één onder hen. En hij had een naam: Jan des Roches. Deze onderwijzer en secretaris van de Academie voelde zich goed genoeg om hét werk, dé geschiedenis van het land te schrijven. Dat zijn *Histoire générale des Pays-Bas autrichiens* door zijn vroegtijdige dood onafgewerkt bleef, is de anti-climax van het verhaal. Toch kan zijn behandeling van het nationaal verleden beschouwd worden als een eindpunt van de ontwikkeling van de geschiedschrijving van de Zuid-Nederlandse achttiende eeuw, niet alleen omdat het (een begin van) de realisatie van het nationale historische project vormde, maar ook omdat hij de *natie* vorm gaf door haar een verleden te geven, en door de geschiedenis van 'het Belgische volk', van 'de Belgische natie' te concipiëren. Waarmee Des Roches meteen (zou de alwetende historicus kunnen opmerken) een romantische visie op het nationale verleden aankondigde.

De historiografische vernieuwingen kunnen echter maar gedeeltelijk aan een vernieuwingsdrang van de overheid of van een aantal academische historici worden toegeschreven. De officiële cultuur en de regeringsgezinde Brusselse intellectuelen hebben bij de uitbouw van een *nationale* geschiedbeoefening wel een belangrijke rol gespeeld, maar hun invloed kan de transformatie van de geschiedbeoefening als geheel niet volledig verklaren. Zonder enige twijfel zouden de beschreven vernieuwingen zich ook zonder de Academie hebben voorgedaan. Hooguit zou dat misschien wat trager zijn gebeurd, en in elk geval zou de evolutie minder duidelijk zijn geweest als zij niet concreet was gekanaliseerd via de mogelijkheden die door en voor de Academie waren gecreëerd. In wezen was de transformatie die in deze studie is beschreven, niets anders dan een nationale variant van de ontwikkeling die de historiografie in het algemeen heeft doorlopen. Zonder in een determinisme te vervallen, moeten we er, in het licht van deze globale evolutie, van uit gaan dat de verschuivingen die zich in de Zuid-Nederlandse geschiedschrijving van de achttiende eeuw hebben voorgedaan, noodzakelijk en onvermijdelijk waren. Daar was geen Brusselse Academie voor nodig.

Toch dringt de vraag zich op wat de invloed is geweest van de verlichte inspiratie waarvan de Brusselse overheid en sommige regeringsgezinde intellectuelen (enigermate) blijk hebben gegeven. De uitbouw van een nationaal historiografisch project (ter vervanging van de provinciale geschiedschrijving van de eerste helft van de eeuw) en de nationale organisatie van de geschiedbeoefening (waarbij 'de maatschappij' dit werk uit de handen van de geestelijkheid wilde nemen) kunnen globaal als verlichte doelstellingen worden beschouwd. Maar uiteindelijk betreft dit alleen het kader en de praktische organisatie van de geschiedbeoefening, en impliceert het niet dat de werkende historici zelf verlicht waren, of dat hun geschiedvisie en/of hun historische

geschriften dat waren. Een aantal kenmerken van de nieuwe geschiedbeoefening – zoals een reactie tegen de *histoire bataille* (en aandacht voor cultuurgeschiedenis), het afstand nemen van de chronologie als (enig) ordeningsprincipe, het benadrukken van de noodzaak van *réflexions* en causaliteit, en (althans in theorie) een pragmatische kijk op de geschiedenis – lijken op kenmerken die aan een verlichte geschiedschrijving worden toegeschreven, maar geen van deze kenmerken was een exclusief voorrecht van de Verlichting. Omgekeerd kan de opvatting van de historicus als een (bronnen)onderzoeker bezwaarlijk als de kern van de verlichte geschiedtheorie worden beschouwd.

Bovendien zou de karakterisering van de transformatie van de Zuid-Nederlandse historiografie als verlicht impliceren dat het ging om een vernieuwing die als zodanig was bedoeld, dat zij het werk was van *vernieuwers*, en dat zij moet worden gezien als een reactie tegen de traditie. Dat het in de academische kringen *bon ton* was de geschiedschrijving van de eerste helft van de eeuw te miskennen en (in het algemeen) als min of meer waardeloos af te doen, lijkt dit te bevestigen. Sommige academici geloofden wellicht inderdaad in het feit dat, onder hun impuls, de geschiedschrijving een heropbloei zou kennen en zou veranderen. Dat dit in zekere zin ook is gebeurd, neemt niet weg dat de visie van de betrokkenen op deze evolutie getuigt van een genoegzame zelfoverschatting, en dat in de praktijk hun afhankelijkheid van de traditie veel groter was dan ze zelf wilden (doen) geloven.

Ik had de academici op hun woord kunnen geloven; ik had mijn studie kunnen beperken tot de *Geschiedschrijving in de Zuidelijke Nederlanden in de tweede helft van de achttiende eeuw (1753-1794)* of zelfs tot de *Geschiedschrijving in en rond de Keizerlijke en Koninklijke Academie van Brussel (1769-1794)*. Ik heb dat niet gedaan; ik wilde de historici van 'de eerste fase' evenzeer in dit onderzoek betrekken. Dat ik de transformatie of de vernieuwing van de historiografie in de tweede helft van de eeuw hier als de kern van het onderzoek aanduid en ook het feit dat ik de vroege historici als 'traditionele geschiedschrijvers' betitel, kan de indruk wekken dat ik hen alleen een negatieve rol heb toebedeeld en hen enkel heb opgevoerd om te kunnen tonen op welke manier de 'nieuwe' geschiedbeoefening zich van de 'oude' onderscheidde. Dat zij in deze studie inderdaad deze rol vervullen kan ik bezwaarlijk ontkennen, maar ik wilde het daar uitdrukkelijk niet bij laten. Niet alleen omdat de werken van deze 'oude' schrijvers *tels quels* interessant zijn en omdat de aanduiding van vernieuwing geen waardeoordeel impliceert, maar ook omdat de oude geschiedschrijving, ondanks de verschuivingen, haar belang behield. De 'nieuwe' historiografie onthield zich (voorlopig) van het schrijven van *nieuwe* geschiedenissen, en beperkte haar taak (voorlopig) tot de behandeling van specifieke problemen die in de bestaande historische werken waren overgebleven en dus, met andere woorden, tot het schrijven van aanvullingen, commentaren en kritieken op de werken van de voorgangers.

De ontwikkeling (in de Zuid-Nederlandse context) van de kritische disser-

tatie als een zelfstandige historiografische vorm was niet alleen een reactie tegen de traditionele compilerische geschiedschrijving (die het verwijt kreeg onkritisch te zijn), het was tegelijk ook een consequentie van de verworvenheden van deze geschiedschrijving en van de historiografische traditie in het algemeen. Vele provincies en andere 'onderwerpen' hadden een al met al adequate geschiedenis gekregen. De historici *mochten* zich daardoor beperken tot de problematische 'pijnpunten' van de betreffende geschiedenissen. Anderzijds werd het onderzoek van deze problemen steeds complexer, omdat het bronnenaanbod toenam en omdat steeds meer eisen werden gesteld aan de methode en de kritiek. Daardoor eiste het *onderzoek* steeds meer aandacht op en zou het geleidelijk de kern van de geschiedbeoefening gaan uitmaken.

Dat men steeds hogere eisen stelde aan het historisch onderzoek, was de logische consequentie van de lange traditie die de geschiedbeoefening in de achttiende eeuw al had doorgemaakt. Dat men meer belang ging hechten aan het historisch onderzoek leidde niet alleen tot het zoeken naar meer bronnen, het was er tegelijkertijd ook het gevolg van. De toename van het bronnenaanbod genereerde immers niet alleen een toename van de historische kennis, maar leidde ook tot een accumulatie en een verfijning van de onderzoeksmethodes en tot een beter inzicht in de *mogelijkheden* (en de *moelijkheden*) van het materiaal en van het onderzoek. De specificiteit van de geschiedbeoefening zelf en de interne logica en de eigen wetmatigheden van de ontwikkeling die deze discipline had doorgemaakt, vormen de voornaamste verklaring voor de verschuivingen die zich in de achttiende eeuw in de Zuid-Nederlandse geschiedschrijving hebben voorgedaan. De modernisering van de context van waaruit een beroep op de geschiedenis kon worden gedaan – in het kader van een ontluikend natiebeseef, in het kader van een ontluikende ideologisering, in het kader van een al dan niet verlicht pragmatisme – kan externe verklaringen bieden voor de manier waarop het historisch onderzoek werd ingevuld en voor de (maatschappelijke) functies en opdrachten die het kreeg. Maar dat verhindert niet dat men daarvoor aangewezen bleef op wat binnen de historiografische traditie mogelijk was. De vernieuwing of modernisering van de geschiedbeoefening zelf was aan deze traditie gebonden, maar tegelijk werd ze door deze traditie ook mogelijk gemaakt en gestuwd.

De geschiedschrijving in de Oostenrijkse Nederlanden was het werk van *kleine* historici. Die werden niet gedreven door een expliciete vernieuwingsdrang. Ze hadden niet de motivatie en de kracht om hun discipline in een radicaal nieuwe richting te sturen. En toch heeft zich via hun werk een onmiskenbare en ingrijpende transformatie in de geschiedschrijving voltrokken. Dat deze transformatie verliep volgens de interne logica van de ontwikkeling van de historiografie als discipline, liet toe dat de vernieuwing zich kon voordoen zonder vernieuwers.

Tom Verschaffel